

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЯДЕРНОЇ ЗБРОЇ ЯК ЗАСОБУ ВЕДЕННЯ ВІЙСЬКОВИХ ДІЙ

ЖАРОВСЬКА Ірина Мирославівна - доктор юридичних наук, доцент кафедри теорії та філософії права ІНПП НУ «Львівська політехніка»

УДК 341.48

Актуальність теми дослідження

Світова спільнота за останні сто років пережила дві найруйнівніші в історії людства світові війни та тривалу й виснажливу холодну війну, які принесли горе й невимовні страждання мільйонам і мільйонам людей. Здавалося б військова агресія не може повторитися у XXI століття в центрі Європи, однак як зауважував Гегель, «досвід та історія вчать, що народи й уряди ніколи й нічому не навчилися в історії і не діяли. Нині всі згодні з тим, що ми живемо зовсім в іншому світі, порівняно з тим, який був не лише кілька десятиліть, а й кілька років тому. Це – світ, де нема зловісного символу післявоєнної системи міжнародних стосунків – «залізної завіси», нема «холодної війни» старого зразка. Однак це – світ, який у багатьох випадках більш небезпечний, ніж попередній. Залишилася тотальна військова (ядерна) загроза, мають місце конфлікти національного, етнічного та релігійного характеру. Тому проблема засобів ведення військових дій надалі є актуальною.

Стан дослідження

Проблемами міжнародного гуманітарного права займалися ряд дослідників, серед яких І.П. Блищенко, В.Г. Буткевич, М.В. Буроменский, В.М. Лисик, В.М.Репецький, О. Святунта ін. Однак загроза використання ядерної зброї на сьогодні набула особливої актуальності, тому потребує додаткового аналізу.

Метою цієї статті є визначення аспектів правового регулювання ядерної зброї як засобу ведення військових дій.

Виклад основних положень

У сучасних умовах важливу роль у міжнародних відносинах відіграють принципи і норми Гаазького права, які спрямовані на обмеження засобів і методів ведення війн з метою зменшення руйнівних наслідків бойових дій та забезпечення дотримання елементарних принципів гуманності в специфічних умовах збройного конфлікту. Але Гаазьке право і, зокрема, положення, які обмежують засоби ведення війни, завдяки зусиллям світової спільноти для збереження миру, вважалися «відмираючими» і їх розвитку не приділялася достатня увага. Водночас модернізація і створення нових видів звичайної зброї швидко просувалися вперед, що призвело до значного відставання міжнародно-правового регулювання від життєвих реалій.

Згідно з підрахунками Генерального секретаря ООН, для видалення вже встановлених у різноманітних місцях планети мін – а їх налічується більше 110 мільйонів – нам, з урахуванням темпів розповсюдження цього виду зброї, знадобилося б 1100 років. Щороку кількість встановлених мін зростає на два мільйони, разом з тим зростає і кількість жертв; щомісяця міни вбивають і заподіюють каліцтва 2000-2500 особам.

Засоби ведення війни – це зброя, сна-

ряди, речовини, застосовувані збройними силами воюючих сторін для завдання шкоди з метою поразки супротивника. До засобів ведення воєнних дій відносять зброю і військову техніку, використовувані збройними силами для фізичного знищення супротивника і ліквідації матеріальної можливості надання їм опору.

У міжнародно-правовій доктрині цей розділ права збройних конфліктів іменується «правом Гааги», оскільки основні принципи і норми про засоби і методи ведення воєнних дій закріплені в Гаазьких конвенціях 1899 і 1907 рр. Згодом Женевські конвенції про захист жертв війни 1949 р. і Додаткові протоколи I і II до них 1977 р. розвинули ці принципи і норми.

За всю історію людства змінювалась зброя – від каменя та дубини до найсучаснішої зброї масового ураження. Про виробництво озброєння Б.О. Колчин зазначив: «В усіх народів технічний рівень металообробного і металургійного виробництва більш за все відображається на видах, формі, якості та техніці виробництва наступального та оборонного озброєння... Зброярі при виготовленні зброї завжди першими реалізовували всі технічні досягнення свого народу» [1]. Виробництво зброї та захисного озброєння, за всіх часів і в усіх народів, було найважливішою галуззю ремесла. Наприклад, давньоруськими зброярами розроблялися та використовувалися власні зразки списів, сокир, стріл і мечів.

Негативне ставлення до використання отрути у військових цілях було характерне навіть у давнину. Закони Ману та римське право кваліфікували застосування отрути як протиправну зброю. Четверта Гаазька конвенція 1907 р. закріпила звичаєву норму, що забороняє застосування отрути і отруєної зброї.

У Середньовіччя церква робила спроби заборонити деякі види зброї, головним чином, арбалет. Але ці спроби, на жаль, зазнали невдачі через горезвісну «теорію справедливої війни».

Аналіз звичаєвих і конвенційних норм дозволяє дійти до висновку, що засоби ведення воєнних дій можуть бути забороне-

ними, частково забороненими і незабороненими.

Додатковий протокол I до Женевських конвенцій 1949 р., опираючись на положення Петербурзької декларації про скасування вживання вибухових і запальних нуль 1868 р. і Гаазьких конвенцій 1899 і 1907 рр., встановив, що:

- у разі будь-якого збройного конфлікту право сторін вибирати методи і засоби ведення війни не є необмеженим;

- забороняється застосовувати зброю, речовини і методи ведення воєнних дій, здатні заподіяти додаткові ушкодження або додаткові страждання;

- забороняється застосовувати методи або засоби ведення воєнних дій, які мають своєю метою заподіяти або, як можна очікувати, заподіють вагому, довгостроковому і серйозному шкоду природному середовищу (ст. 35).

Міжнародне право забороняє такі засоби ведення війни (сухопутної, морської, повітряної), як: отрути або отруєна зброя, задушливі, отруйні або інші гази, аналогічні рідини, речовини і процеси, а також бактеріологічна зброя; засоби впливу на природне середовище у ворожих цілях; будь-яка зброя, якщо її дія полягає в нанесенні ушкоджень осколками, які не виявляються в людському тілі за допомогою рентгенівських променів (скло, пластмаса і т. ін.); міни, міни-пастки й інші пристрої у вигляді дитячих іграшок та предметів медичної допомоги; будь-яка запальна зброя проти цивільного населення, населених пунктів і невоєнних об'єктів; інші види звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірні пошкодження або мають невибіркову дію.

Деякі з недозволених засобів прямо заборонені міжнародними угодами. Це – розривні кулі або снаряди, що містять горючі і запальні речовини вагою менше 400 г (Петербурзька декларація 1868 р.), кулі, що легко розвертаються або сплющуються в тілі (Декларація 1899 р.), отрута і отруєна зброя (IV Гаазька конвенція 1907 р.), задушливі, отруйні або інші подібні гази та речовини і бактеріологічні засоби (Женевський протокол 1925 р., Конвенція 1992 р.),

будь-яка інша біологічна, а також токсична зброя (Конвенція 1972 р.), будь-яка запальна зброя, включаючи фосфорні бомби, застосовувані проти цивільного населення і невоєнних об'єктів, будь-яка зброя, основна дія якої полягає у заподіянні ушкодження осколками, які не виявляються рентгеном (наприклад, кулькові і голчасті бомби) (Конвенція 1980 р.), протипіхотні міни (Конвенція 1997 р.), касетні бомби (3 грудня 2008 р., м. Осло, Конвенція щодо касетного озброєння).

Інші з недозволених, протиправних засобів поки не є об'єктом прямої заборони в конкретних міжнародних договорах. Це ядерні, нейтронні, радіологічні, інші нові види зброї: інфразвукова (для поразки внутрішніх органів людини), лазерна (вражаюча зір), генетична (для порушення механізму спадковості), етнічна (для виборчої поразки представників окремих груп населення), психотропна (для впливу на психіку людини у воєнних цілях). За їхню безумовну заборону йде боротьба прогресивних об'єднань на міжнародній арені. Однак відсутність прямої заборони не робить ці види зброї дозволеними, законними з погляду міжнародного права. Наприклад, характер ядерної зброї такий, що його застосування на війні неминуче пов'язане із загибеллю сотень тисяч людей, головним чином мирного населення, котре перебуває під захистом міжнародного права. Крім фугасної дії величезної руйнівної сили, вона має біологічну і отруйну дію, що заборонено іншими видами зброї.

Особливу проблему в практичному аспекті застосування та в правовому регулюванні несе ядерна зброя. Назва «ядерна зброя» означає, що мова йде про зброю, яка ґрунтується на використанні енергії, що виділяється при перетвореннях атомних ядер. Отже, ця назва має найзагальніше, комплексне значення. Термоядерна зброя – це зброя, що ґрунтується на термоядерних реакціях, тобто на реакціях сполучення легких атомних ядер при дуже високих температурах. Воднева зброя ґрунтується на термоядерній реакції, в якій бере участь тяжкий водень – дейтерій і надтяжкий во-

день – тритій. Нейтронна зброя ґрунтується на принципі детонування водневої або термоядерної бомби за допомогою хімічного детонатора великої енергії.

Країн, що мають ядерну зброю, офіційно п'ять: США, Росія, Великобританія, Франція і Китай, хоча є кілька країн, здатних швидко створити такий вид зброї (Ізраїль, Бразилія, Індія, Пакистан, ПАР).

У Резолюції 1653 (XVI) від 1961 р. Генеральна Асамблея заявила, що застосування ядерної і термоядерної зброї є прямим порушенням Статуту Організації Об'єднаних Націй, приносить «людству і цивілізації в цілому великі страждання і масові руйнування і... суперечить гуманності». Ця Резолюція підтверджувалася в 1978, 1979 і 1981 роках. Договір про заборону випробувань ядерної зброї в атмосфері, космічному просторі і під водою набрав чинності в 1963 р. Хоча ця угода була укладена не під егідою Організації Об'єднаних Націй, вона була схвалена Генеральною Асамблеєю. Учасники Договору заявляють, що вони прагнуть досягти припинення всіх випробувальних вибухів ядерної зброї назавжди, бажають покласти край зараженню навколишнього середовища радіоактивними речовинами.

Згодом Генеральна Асамблея схвалила Договір про непоширення ядерної зброї, за яким кожна з держав – учасниць Договору, які володіють ядерною зброєю, зобов'язується не передавати ядерну зброю чи ядерні вибухові пристрої, а також контроль над ними ні прямо, ні побічно. Держави зобов'язуються не допомагати, не заохочувати і не спонукати будь-яку іншу державу, яка не володіє ядерною зброєю, до виробництва чи придбання останньої.

У 1981 р. в Декларації про запобігання ядерній катастрофі Генеральна Асамблея заявила, що держави чи державні діячі, які першими вдадуться до використання ядерної зброї, будуть вважатися такими, що вчинили тяжкий злочин проти людства. Ядерна енергія, проголошує Декларація, повинна використовуватися виключно в мирних цілях. Театр дій, у межах якого може застосовуватися ядерна зброя, обмежений без'ядерними зонами. До них, крім Антарктики, відносять такі зони, як:

Латиноамериканська (1967 р.), Південно-Тихоокеанська (1985 р.), Південно-східно-азіатська (1995 р.) і Африканська (1996 р.). Відповідно до договорів, у цих зонах заборонено випробування ядерної зброї, застосування або погроза застосування такої зброї. Режим зон не забороняє транзитний прохід морських і повітряних суден з ядерною зброєю. Всі ядерні держави погодилися визнати без'ядерні зони, але із застереженням щодо тих випадків, коли це вступає у суперечність з їхніми стратегічними інтересами.

Відповідно до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, до якого Україна приєдналася у 1994 р., «кожна з держав-учасниць, що не володіє ядерною зброєю, зобов'язується прийняти гарантії, як вони викладені в угоді, про яку вестимуть переговори і яку буде укладено з Міжнародним агентством з атомної енергії відповідно до статуту МАГАТЕ та системою гарантій Агентства, виключно з метою перевірки виконання його зобов'язань, прийнятих відповідно до цього Договору з тим, щоб не допустити переключення ядерної енергії з мирного використання на ядерну зброю чи інші вибухові пристрої». Крім перелічених документів слід назвати також Конвенцію про ядерну безпеку, ратифіковану Верховною Радою України 17 грудня 1997 р.

Доктрина ядерної війни була прийнята в США і СРСР після Другої світової війни. У другій половині 1950-х була висунута Концепція обмеженої ядерної війни. Пізніше, у 1970-х, такий конфлікт почав розглядатися як збройна боротьба із застосуванням різних видів зброї, включаючи тактичну і оперативно-тактичну ядерну зброю, використання якої обмежується районами застосування ядерних засобів. Ядерна зброя у такому разі застосовується для ураження найважливіших військових і військово-економічних об'єктів супротивника. Проте, навіть обмежений ядерний конфлікт містить небезпеку радіоактивного зараження великих територій і переростання в загальний конфлікт за участю декількох держав, що володіють ядерною зброєю.

Існуючі договори накладають лише

певні обмеження на ядерну зброю і тим самим ніби визнають законність володіння нею. Норми про загальну заборону виробництва, зберігання, використання ядерної зброї відсутні. Це зумовлено головню політичними обставинами.

Проблема заборони ядерної зброї розглядалася Міжнародним судом при винесенні Консультативного висновку «Законність погрози ядерною зброєю або його застосування» (1996 р.). У ньому зазначається: «... З урахуванням нинішнього стану міжнародного права і тих фактів, що є у розпорядженні, Суд не може дійти до певного висновку про те, чи є погрози ядерною зброєю або його застосуванням правомірними або неправомірними в надзвичайних обставинах самооборони, за яких ставиться під погрозу саме виживання держави». Таким чином, Суд не відхилив і не підтвердив представлену йому позицію ядерних держав, відповідно до якої вони мають право застосувати ядерну зброю в зазначених надзвичайних обставинах. З висновку Суду випливає, що у всіх інших випадках погроза ядерною зброєю або його застосуванням будуть неправомірними. Суд також підкреслив, що застосування ядерної зброї повинно бути сумісне з вимогами гуманітарного права.

Ухвалюючи 28 квітня 2004 року Резолюцію № 1540, члени РБ ООН уперше одностайно визначили розповсюдження ядерної, хімічної та біологічної зброї, а також засобів її доставки як загрозу міжнародному миру та безпеці. Документ передбачає юридичні зобов'язання для всіх держав-членів уживати та забезпечувати застосування ефективних заходів, спрямованих проти розповсюдження такої зброї і засобів її доставки недержавним суб'єктам, а також на боротьбу з незаконним використанням пов'язаних матеріалів [2].

Висновок

Дві бомби, які були скинуті на Хіросіму й Нагасакі 6 та 9 серпня 1945 р., призвели до загибелі понад більше 120000 чоловік і понад 100000 людей зробили інвалідами. «За різними оцінками, у світі налічується близько 22 тисяч одиниць ядерних боєго-

ловок та вже здійснено понад 2 тисячі відповідних випробувань» [3, с.16]. Небезпека постійно збільшується, а наука вже створила термоядерні бомби, які в тисячу разів могутніші за їхніх попередниць. Однієї такої бомби досить для знищення великого міста. Тепер уже в небезпеці існування людства в цілому.

Постала нагальна потреба забезпечити універсальність і стабільність режиму нерозповсюдження ядерної зброї через запровадження ефективних заходів, які б стали на заваді поширенню військових ядерних технологій. Одним із них є введення Радою Безпеки примусових заходів на підставі глави VII Статуту ООН. Разом із тим застосування санкцій до Ісламської Республіки Іран та Корейської Народно-Демократичної Республіки до цього часу позитивного результату не дало [4, с. 367 – 368].

Сьогодні нагальною є потреба в точних і вичерпних документах, що регулюють використання ядерної енергії у воєнних цілях. Поки ж вони відсутні. Необхідно

пам'ятати, що загальні принципи гуманітарного права повною мірою стосуються також цього виду зброї.

Література

1. Колчин Б.А. Черная металлургия и металлообработка в древней Руси: Автореф. дисс. ... канд. тех. наук. – М., 1950.
2. Non-proliferation of Weapons of Mass Destruction. UN Security Council Resolution 1540 of 28 April 2004 [Електро-нний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.un.org/en/>
3. Святун О., Святун О. Будапештський меморандум та його співвідношення з Договором про нерозповсюдження ядерної зброї/ О. Святун, О. Святун // Віче. – 2014.- №20.- С. 15-20
4. Малишева Ю. В. Проблема ефективності застосування санкцій ради безпеки ООН до країн-порушників режиму нерозповсюдження ядерної зброї/ Ю. В. Малишева // Часопис Київського університету права. – 2013. – № 4. – С. 367-372.
5. Жаровська І.М. Міжнародне гуманітарне право: Навчальний посібник./ І. М. Жаровська-К.: Атіка, 2010.-280с.